

آثار و آرای شرق شناسان در مورد نهضت حسینی

مجتبی ارشدی بهادر^۱

ثریا اوستادی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۱۶

چکیده

واقعۀ کربلا و نهضت حسینی، تشیع را مورد توجه مستشرقان قرار داده است. به اذعان برخی مستشرقین، این نهضت مهم‌ترین علت برای ظهور تشیع در جهان بوده است. عده‌ای از آنها با استناد به منابع تاریخی صحیح‌السند شیعی، ترسیم درستی از نهضت امام حسین علیه السلام داشته‌اند؛ اما برخی دیگر، به علت تحکم و سیطره منابع اهل سنت بر اذهان عمومی و کمبود منابع مشروح و موثق شیعی در بین منابع و مأخذ غربی، نگاهی مادی‌گرایانه به قیام سیدالشهداء داشته‌اند. شناخت مستشرقین از نهضت امام حسین علیه السلام ابتدا از طریق تصحیح و ترجمه متون تاریخ اسلام و تشیع صورت گرفت و در ادامه به تألیف متون مستقل خاص در مورد امام حسین علیه السلام رسید. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، به بررسی آثار و نظرات شرق شناسان درباره نهضت امام حسین علیه السلام پرداخته است.

کلیدواژه‌ها: امام حسین علیه السلام، مستشرقان، نهضت حسینی، تشیع، اسلام در غرب.

۱. دانشجوی دکتری کلام، موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی علیه السلام. m.arshadi1363@gmail.com

۲. سطح ۲ حوزه علمیه خاوران قم. Z.ostadi1369@gmail.com

نهضت امام حسین علیه السلام از جمله موضوعات مورد توجه تاریخ نگاران است. این واقعه تاریخی به قدری مهم است که به نظر برخی از پژوهشگران این عرصه، باید آن را نقطه عطفی در ظهور تشیع دانست (شیبی، ۱۹۸۲: ۱/۲۳؛ وائلی، ۱۹۹۴: ۲۵-۲۶؛ صبحی، ۱۴۱۱: ۴۷-۴۹). با توسعه پیدا کردن مطالعات شیعی در غرب، نهضت سیدالشهداء مورد توجه مستشرقان و محققان غربی قرار گرفت. ناگفته نماند به اذعان شیعه پژوهان معاصر، سیطره اهل سنت بر مراکز قدرت و ثروت در طول تاریخ اسلام، عاملی برای مغفول ماندن تحقیقات و بررسی‌ها در مورد شیعه بوده است. این سیطره بر منابع و تحقیقات جامعه غربی، همواره در بردارنده ابهاماتی گسترده برای مستشرقان در شناخت تشیع است؛ زیرا تاریخ نگاران اهل سنت عموماً پیروان تشیع را اهل انحراف از صراط مستقیم می‌دانند. از این رو بسیاری از پژوهشگران جامعه غربی با دریافت تحریفات بیان شده در مورد شیعه، اسلام شیعی را یک بدعت در دین اسلام می‌دانند (لالانی، ۱۳۸۱: ۷-۸). در این میان دیدگاه مستشرقان در مورد نهضت حسینی فراز و فرودهای فراوانی داشته است. برخی از این دیدگاه‌ها، نهضت حسینی را از منظری مادی گرایانه، خالی از هرگونه نگاهی مذهبی، به صورت مغرضانه و به دور از هرگونه انصاف، بررسی کرده‌اند. آنها اندیشه‌های دینی امام حسین علیه السلام را با آراء اقتصادی، سیاسی، ملی و بعضاً تحت تأثیر عواطف شخصی و مذهبی خلط نموده و در نهایت به نتایج نامطلوب رسیده‌اند. در مقابل برخی از مستشرقان با رهایی از تعلقات بیان شده با مطالعه علمی درباره نهضت امام حسین علیه السلام تمجیدات بی نظیری در این زمینه بیان کرده‌اند. نهضت حسینی موثرترین عامل در شکل‌گیری فرهنگ شیعه است. این حماسه از دل یک حادثه شگرف تاریخی با رنگ و بوی مظلومیت، عامل ظلم ستیزی آزادی خواهان عالم شد. واقعه‌ای نه صرفاً جنگی بلکه عاملی برای ایجاد مکتبی جدید با محوریت شخصیت و اهداف امام حسین علیه السلام.

مستشرق

مستشرق در لغت، به معنای روشن و تابان (دهخدا، ۱۳۳۷: ذیل «مستشرق») و در

اصطلاح به فردی اطلاق می‌شود که برای آنچه مربوط به مشرق زمین است، تحقیقات انجام دهد. ریشه این واژه در عربی از «شرق» به معنای محل طلوع خورشید گرفته شده است. برخی آن را در اصطلاح بر اسلام‌شناسی توسط غیرمسلمانان، اطلاق می‌کنند (سباعی، ۱۴۰۵: ۱۹). عده‌ای «استشراق» را مطالعات غربی‌ها در مورد فرهنگ، علوم، تاریخ، زبان، هنر، عقاید، رسوم و عادات شرقیان می‌دانند (علی الصغیر، ۱۴۱۳: ۱۱) اما برخی دیگر، «شرق‌شناسی» را تحقیق در تاریخ، فرهنگ، تمدن، مردم‌شناسی، روان‌شناسی اجتماعی و جامعه‌شناسی اقوام شرق توسط علوم انسانی جدید غرب بیان می‌کنند (متز، ۱۳۷۷: ۳). در هر صورت، اسلام و تشیع به عنوان موضوع ویژه در مطالعات خاص تاریخی با رویکرد فرهنگی، تمدنی، مردم‌شناختی و نظایر آن، بر اساس تفکرات انسان‌شناختی غربی قرار می‌گیرد.

نهضت

نهضت در لغت، به معنای برخاستن، قصد کردن، حرکت و آمادگی برای قیام است (معلوف، ۱۳۸۷: ۲۱۲۵). منظور از نهضت حسینی؛ حرکت و قیامی است که سیدالشهداء براساس اهداف معنوی و الهی بر ضد طاغوت زمان انجام داد.

مستشرقان و سیر شناخت از نهضت حسینی

تحقیقات اسلامی شرق‌شناسان را در یک نگاه کلی می‌توان به قرون وسطی، عصر عثمانی، دوره جدید و نیمه قرن بیستم تقسیم کرد (الویری، ۱۳۸۱: ۴۰). به نظر می‌رسد اولین توجه جدی به اسلام و تشیع در دهه‌های آخر قرن ۱۳ و اوایل قرن ۱۴ میلادی از طریق سفرنامه‌نویسی صورت گرفته است (مطهری نیا، ۱۳۸۹: ۴۱). در ادامه، جنگ‌های صلیبی نقش مهمی در شناخت غرب از تشیع داشته‌اند که عمدتاً در کلام ابن حزم و ابن قتیبه دیده می‌شود (احیا حسینی، ۱۳۸۷: ۲۳). شکل‌گیری دولت صفوی در قرن‌های ۱۶ و ۱۷ میلادی و افزایش تعاملات سیاسی و اقتصادی ایران با غربی‌ها، موجب شناخت دقیق‌تری در این عرصه شد (سحاب، ۱۳۵۶: ۷۲). موسسه استراسبورگ برای اولین بار در سال ۱۹۶۸م، تحقیقاتی اساسی در مورد مذهب اثناعشری از جهات

مختلف انجام داد (استراسبورگ، ۱۹۶۸: ۶-۸). با پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ ش، امام خمینی با تاکید ویژه بر نقش نهضت حسینی در انقلاب ایران، موجب رونق بیش از پیش نهضت امام حسین علیه السلام در نگاه جهانی شد (عنایت، ۱۳۶۱: ۲۴۵).

نگاه مستشرقان به نهضت حسینی

حادثه عاشورا عامل اصلی آشنایی مستشرقان با فرهنگ شیعه است. این موضوع در کلام برخی از مستشرقان به وضوح مورد تاکید قرار گرفته است. برای نمونه، لمبون (۱۳۸۹: ۳۶۴) در این مورد می گوید: «تشیع به عنوان یک نهضت دینی، اوج و الهام خود را از شهادت امام حسین علیه السلام در سال ۶۱ ق به دست آورد». برخی معتقدند اولین نطفه های عقاید و افکاری که بعدها عقاید کلامی شیعه نام گرفت، حول محور واقعه کربلا، رنگ و لعاب جدی تری به خود گرفته است (شیمل، ۱۳۷۵: ۱۵۹). بررسی ها نشان می دهد که نگاه مستشرقان به واقعه عاشورا در قالب دو نوع نگاه کلی است. گروهی مانند ویلفرد مادلونگ، نهضت حسینی را مادی و جنگ طلبانه تلقی می کنند که براساس آنچه بیان شد، عامل این نگاه سیطره منابع اهل سنت بر منابع تحقیقاتی این دسته از مستشرقین است. گروهی دیگر به سان توماس آرنولد با نگاهی منصفانه و به دور از غرض ورزی ها، به هدف والای این نهضت توجه کرده اند (الویری، ۱۳۸۱: ۸۱). با این همه آنچه باعث شناخت مبهم از نهضت حسینی در میان برخی از مستشرقان شده، عدم وجود تالیفی مشروح، کافی و قابل وثوق از شیعه در مآخذ و منابع غربی است که باعث انتقاد برخی در این زمینه شده است (دونالدسن، ۱۳۹۵: ۵۶/۱). به اذعان وات (۱۳۷۰: ۶۷)، در این میان چیزی که مزید بر علت شده تا شیعه اثنا عشری با نهضت حسینی اش کمتر شناخته شود، تلاش اهل سنت در جهت ابهام این موضوع بوده است.

آثار مستشرقان در حوزه نهضت حسینی

به نظر می رسد اولین آثار در مورد نهضت سیدالشهداء را باید از لابه لای ترجمه و تصحیح متون تاریخی عمومی یا متون خاص در مورد مذهب تشیع یافت. برای نمونه می توان به موارد زیر اشاره کرد: ترجمه انگلیسی کتاب الارشاد شیخ مفید (Esposito,

151-150/2: 1995)؛ ترجمه ل. ک. هاوارد در مورد بخشی از تاریخ طبری که مربوط به خلافت یزید است؛ ترجمه و تصحیح فردریک آمدروور (۱۸۵۴-۱۹۱۷م) بر کتاب تجارب الامم ابن مسکویه (۴۳۱ق) و ترجمه بخشی از کتاب انساب الاشراف بلاذری (۲۷۹ق) که مربوط به علی بن ابی طالب و فرزندان اوست که از سوی مادلونگ صورت گرفته است (احیا حسینی، ۱۳۸۷: ۹۷).

از دیگر آثار مستشرقان که در دهه نخستین قرن بیستم به توصیف موقعیت جغرافیایی و معنوی کربلا و فضائل مربوط به آن پرداخته است، کتاب مذهب شیعه دونالدسون (۱۳۸۳: ۱۵۳-۱۷۴) را می‌توان نام برد. وی در ذیل این کتاب با پرداختن به نهضت حسینی، کربلا را به عنوان مهم‌ترین زیارتگاه شیعی معرفی می‌کند. برخی از مستشرقان نیز با مقتل نگاری درصدد شناخت نهضت حسینی برآمدند. به نظر می‌رسد مستشرق آلمانی، هاینرش فردینالد وستنفلد^۱ (۱۸۰۸-۱۸۹۹م) اولین محقق است که به انتشار پژوهشی درباره مقتل الحسین علیه السلام ابی مخنف پرداخته است (سزگین، ۱۴۰۳: ۱۲۸). بخشی از کتاب اسلام در شرق و غرب اثر آگست مولر^۲ (۱۸۴۸-۱۸۹۲م) آلمانی جزو اولین کتاب‌هایی است که در بخشی از آن به ماجرای کربلا و نهضت امام حسین علیه السلام اشاره شده است (مولر، ۱۹۸۵: ۸۵/۱). از جمله مستشرقان آلمانی که علاقه بسیاری به تاریخ اسلام دارد، یولیوس ولهاوزن^۳ (۱۸۴۴-۱۹۱۸م) است. او در کتاب معارضه جویی احزاب سیاسی دینی در اسلام در ذیل بیان اختلافات شیعه با بنی امیه، درباره امام حسین علیه السلام و نهضت حسینی سخن گفته است (ولهاوزن، ۱۳۷۵: ۶۵-۷۰). وی در کتاب دیگر خود، دولت عربی از ظهور اسلام تا پایان دولت اموی و سقوط آن، با نگاهی تاریخی، جامعه شناختی و کلامی به نقش و جایگاه امام حسین علیه السلام در حکومت بنی امیه پرداخته است. آثار برجای مانده او در این زمینه، منشا و مبنای پژوهش‌های بعدی قرار گرفته است (عقیبی، بی تا: ۷۲۴-۷۲۵).

1. Heinrich Ferdinand Wüstenfeld.
2. August Müller.
3. Julius Wellhausen.

یکی از راهبان فرانسوی که تالیفات متعددی در مورد تاریخ اسلام دارد، هنری لامنس^۱ (۱۸۶۲-۱۹۳۷م) است. شاید بتوان آثار او را از مهم‌ترین آثار در اوایل نیمه اول قرن بیستم در مورد امام حسین علیه السلام در اروپا دانست. او در کتاب فاطمه و فرزندان حضرت محمد صلی الله علیه و آله^۲ به امام حسین علیه السلام و نهضت او پرداخته است. وی در کتاب دیگر خود تحت عنوان خلافت یزید اول در ذیل مباحثی در مورد یزید بن معاویه از حسین بن علی علیه السلام و نهضت او نیز سخن به میان آورده است (شرق‌شناسان، بی‌تا: ۴۲۷/۷). دوایت دونالدسون^۳ (۱۸۴۰-۱۹۷۶م؛ ۱۳۸۳: ۱۵۳-۱۷۴)، مستشرق انگلیسی نیز کتاب عقیده شیعه در امامت را در سال ۱۹۳۱ و کتاب مذهب شیعه را در سال ۱۹۳۳ منتشر کرد. وی در آثار خود به نهضت امام حسین علیه السلام و خاطراتش در مورد شهر کربلا اشاره می‌کند. با ورود به نیمه دوم قرن بیستم، مستشرقان بیشتر معطوف به تدوین کتب و مقالات مستقل در این زمینه شده‌اند. آنها سعی کردند تا از روش تاریخی و توصیفی پا را فراتر بگذارند و با استفاده از تحقیقات جامعه‌شناختی و علوم سیاسی، نهضت امام حسین علیه السلام را مورد توجه و مطالعه قرار دهند.

الساندر بوسانی^۴ (۱۹۲۱م) مستشرق مشهور ایتالیایی، با تالیف کتاب ادیان سرزمین پارس به تاریخ شکل‌گیری و تحول مذهب تشیع در ایران اشاره می‌کند. وی در بخش مهمی از این اثر به نهضت سیدالشهداء و کربلا می‌پردازد (نیک‌بین، ۱۳۸۰: ۱۵۸/۱-۱۵۲). یکی از منابع پرارجاع در دانشگاه‌های غرب، کتاب تاریخ اسلام کمبریج است. قسمتی از این کتاب تحت عنوان خلافت امویان نوشته مستشرق ایتالیایی، خانم لورا واکسیا واگلیری^۵ (۱۸۹۳-۱۹۸۹م) است. او در این بخش به نهضت امام حسین علیه السلام و وقایع مربوط به آن پرداخته است (لمبون و دیگران، ۱۳۸۷: ۳۶۵). از دیگر آثار او می‌توان به مقاله «حسین بن علی علیه السلام» در دایره‌المعارف اسلام لیدن اشاره کرد که علمی‌ترین و

1. Henry Lammens.
2. Fatima et les filles de Mahomet: notes critiques pour l'étude de la Sira.
3. Dwight Donaldson.
4. Alessandro Bausani.
5. Laura Veccia Vaglieri.

بلندترین مقاله در مورد قیام امام حسین علیه السلام به شمار می آید (احیا حسینی، ۱۳۸۷: ۱۵). در میان مستشرقان معاصر که درباره امام حسین ۷ و مباحث فرهنگی-اجتماعی مرتبط با آن قلم فرسایی کرده اند، می توان به پیتر چلکوسکی^۱ اشاره کرد. از جمله آثار او می توان «از کربلا تا نیویورک در حرکت» (Chelkowski, 2005: 12-14) و نگارش مدخل های «عاشورا» و «محرم» در دائرة المعارف معاصر جهان اسلام نام برد (شرق شناسان، بی تا: مدخل عاشورا و محرم). دیوید پینولت^۲ نیز شخصیتی است که در دهه های اخیر به عنوان برترین مستشرق در مباحث نهضت حسینی شناخته می شود. او عمده تحقیقات خود را در مورد امام حسین ۷، عاشورا و مباحث مرتبط با آن انجام داده است. برای نمونه، کتاب اسب کربلا: مطالعه در مورد عبادات مسلمانان جنوب آسیا،^۳ تشیع: اشعار آیینی و مشهور در یک جامعه مسلمان،^۴ تشیع در جنوب آسیا،^۵ زینب بنت علی علیها السلام و جایگاه زنان خانه دار امامان نخستین در ادبیات عبادی شیعه^۶ را می توان نام برد.

دیدگاه های الهی انکارانه مستشرقان به نهضت حسینی

چارلز جان هوفام دیکنز^۷ (۱۸۱۲-۱۸۷۰ م) ژمان نویس مشهور انگلیسی در تحلیل عقلی از نهضت حسینی، آن را عاملی برای احیای اسلام ذکر می کند: «اگر منظور امام حسین علیه السلام جنگ در راه خواسته های دنیایی خود بود، من نمی فهمم چرا خواهران و کودکانش را همراه خود برد؟ پس عقل چنین حکم می کند که او به خاطر اسلام، فداکاری کرد» (مظلومی، ۱۳۶۲: ۵۲).

ادوارد براون^۸ (۱۸۶۲-۱۹۲۶ م) در کتاب تاریخ ادبی ایران، نهضت حسینی و شهادت

1. Peter J. Chelkowski.
2. David Pinault.
3. Horse of Karbala: Studies in South Asian Muslim Devotionalism.
4. The Shiites: Ritual and Popular Piety in a Muslim Community.
5. "Shi'ism in South Asia", The Muslim World.
6. "Zaynab bint 'Ali and the Place of the Women of the Households of the First Imams in Shiite Devotional Literature", In Women in the Medieval Islamic World.
7. Charles John Huffam Dickens.
8. Edward Browne.

امام حسین علیه السلام را عامل شکوفایی و پیشران فعالیت های تشیع دانسته و بیان می دارد: «ریخته شدن خون نوه پیغمبر در شرایطی وحشیانه و بی سابقه و بعد از هزاران شکنجه، خشم و نفرت عمومی به بار آورد و از همان موقع، روح شهادت و فداکاری و بی اعتنایی به مرگ را در دل ها دمید و به فعالیت و پیشرفت تشیع نیرویی بخشید که هر روز شدت می گیرد (انگری، ۱۳۷۸: ۲۳۹).

واشتنگتن ایروئینگ^۱ (۱۸۷۹-۱۹۲۷ م) مورخ مشهور آمریکایی نیز نهضت امام حسین علیه السلام را نجات بخش اسلام معرفی می کند: «برای امام حسین علیه السلام ممکن بود که زندگی خود را با تسلیم شدن به اراده یزید نجات بخشد، ولی مسئولیت پیشوا و نهضت بخش اسلام اجازه نمی داد که او یزید را به عنوان خلافت بشناسد. او به زودی خود را برای قبول هر ناراحتی و فشاری به منظور رها ساختن اسلام از چنگال بنی امیه آماده ساخت. در زیر آفتاب سوزان سرزمین خشک و در ریگ های تفتیده، روح حسین علیه السلام فناپذیر است. ای پهلوان و ای نمونه شجاعت و ای شهسوار من، ای حسین علیه السلام» («امام حسین افتاب تابان ولایت»، ۱۳۴۱: ۲۱۸).

تئودور نلدکه^۲ (۱۸۳۶-۱۹۳۰ م)، یکی از برجسته ترین مستشرقان آلمانی و از مترجمان قرآن کریم به زبان آلمانی است. وی برای شناخت جهان اسلام سفرهای مختلفی به مناطق اسلامی داشته است. او در تبیین نهضت حسینی با مقایسه تطبیقی بین امام حسین و حضرت مسیح علیه السلام، هر دو را دارای روشی مشخص و بر مدار حق دانسته است (محمدی، ۱۳۹۳: ۷).

جان نورمن هالیستر^۳ (۱۹۰۷-۱۹۷۱ م)، مستشرق انگلیسی تبار و محقق تشیع و امام حسین علیه السلام در منطقه آسیا، معتقد است که تنها واقعه ای که عمیقاً احساسات مسلمانان را جریحه دار کرده، حادثه کربلا است. این واقعه عامل پویایی و هدایت عمیق ترین جریانات فکری و اجتماعی شیعی است. وی اعتقاد دارد، امام حسین علیه السلام راه نجات

1. Washington Irving.
2. Theodor Noldeke.
3. John Norman Hollister.

دهنده است (هالیستر، ۱۳۷۳: ۲۰۳).

موریس دوکبری (۱۸۸۵-۱۹۷۳م)، مورخ فرانسوی منطبق بر شعار نهضت حسینی یعنی هَيَهَات مِّنَّا الذَّلَّة، قیام امام حسین علیه السلام را عصاره تعالیم اسلامی بیان می‌کند: «شعار امام تن ندادن به ظلم و ستم بود. حسین در راه شرف و ناموس و مردم و بزرگی مقام و مرتبه اسلام از جان و مال و فرزند گذشت و زیر بار استعمار و ماجراجویی یزید نرفت... این است خلاصه تعالیم اسلامی» (ابی مخنف، ۱۳۹۹: ۷۴-۷۵).

مهانداس کارامچاند گاندی^۱ (۱۸۶۹-۱۹۴۸م)، رهبر سیاسی و معنوی هندوها، نهضت امام حسین علیه السلام را یک الگوی پیروزی بخش معرفی می‌کند: «من زندگی امام حسین، آن شهید بزرگ اسلام را به دقت خوانده‌ام و توجه کافی به صفحات کربلا کرده‌ام و بر من روشن شده است که اگر هندوستان بخواهد یک کشور پیروز گردد، بایستی از امام حسین پیروی کند» (سلطانی، ۱۳۷۵: ۲۸۳).

آنتوا بارا^۲ (متولد ۱۹۴۳م)، محقق مسیحی در کتاب حسین در اندیشه مسیحیت، نهضت امام علیه السلام را یک انقلاب بی نظیر معرفی می‌کند که بر طبق فرمایش حضرت، نه از روی هوس رانی و خوش گذارانی یا افساد و ستمگری بلکه برای اصلاح امت جدش و امر به معروف و نهی از منکر و حرکت بر اساس سیره جد و پدر بزرگوارش قیام کرده است. او اعتقاد دارد این اصل در قیام امام حسین علیه السلام روحی انقلابی است که می‌تواند معجزه کند. او امام حسین علیه السلام را نه فقط متعلق به شیعه یا مسلمانان بلکه ایشان را گوهر ادیان می‌داند (بارا، ۱۳۸۴: ۳۴۹).

ماریین از جمله کسانی است که فارغ از روش علمی تاریخ، با توجه به مفاهیم دینی، به بعد معنوی و اخلاقی قیام سیدالشهداء پرداخته است. وی در کتاب قیام حسین و یارانش، می‌نویسد: «رفتار امام حسین علیه السلام در خروج از مکه برای مقابله با یزید، رفتار مردی با عالی‌ترین عواطف انسانی است. حسین علیه السلام اعتقاد قلبی داشت که موضوع و هدفی که

1. Mohandas Karamchand Gandhi.

2. Antoine Bara.

به دفاع از آن می پردازد، هرگز از قلوب انسان ها پاک نخواهد شد و آثار حسنه به دنبال خواهد داشت. ایثار و فداکاری اش، تنها راه جدا ساختن هادیان اسلام از دیگران خواهد بود» (انگری، ۱۳۷۸: ۲۶۰).

دوایت دونالدسن^۱ (۱۸۴۰-۱۹۷۶م؛ ۱۳۹۵: ۱/۱)، نویسنده کتاب مذهب شیعه، در سال ۱۹۳۳م است. اگرچه اثر وی مورد استقبال مستشرقان و حتی نویسندگان عرب که موضعی مغایر با شیعه داشتند، قرار گرفت ولی به دلیل وجود غلو و شبهات گوناگون در خصوص امام حسین علیه السلام و اهل بیت، با واکنش های منفی روشنفکران شیعه مواجه شد. آنه ماری شیمیل^۲ (۱۹۲۲-۲۰۰۳م) صاحب کتاب از علی تا زهرا، از مستشرقان آلمانی است. او در آثار خود، در مورد واقعه کربلا، یزید را عامل و مسئول اصلی فاجعه کربلا دانسته و با انتقاد جدی، وی را لایق لعن و نفرین مسلمانان می داند (زوارق موسوی، ۱۳۹۲: ۱۴۸).

توماس کارلایل انگلیسی با پررنگ کردن جنبه «ایمان» در امام حسین علیه السلام و یارانش، به بی اهمیت بودن تفوق عددی در مبارزه حق با باطل تاکید کرده و آن را باعث شگفتی بیان می کند (زوارق موسوی، ۱۳۹۲: ۳۱۷؛ ماجراجو و همکاران، ۱۳۸۳: ۱۸۶).

نیکلسون (۱۳۸۰: ۲۱۲)، با طاعی خواندن بنی امیه و تمرد آنها از آرمان ها و قوانین اسلام، ایشان را ستمگر معرفی می کند و امام حسین علیه السلام را از حق خواهانی مسلح می داند که در راه کسب اقتدار غصب شده خود قیام کرده اند و به قتل رسیده اند.

کوک (۱۳۸۴: ۸۳۹/۲)، امر به معروف و نهی از منکر را عامل اصلی نهضت حسینی بیان می کند. او با استناد به مراجع شیعه و نگاهی به واقعه عاشورا معتقد است: «صرف ضرر شخصی، نمی تواند مانع از انجام وظیفه امر به معروف و نهی از منکر شود. زیرا ممکن است آنچه مورد اهمیت است در اسلام از جان و مال و حیثیت انسان بالاتر باشد».

1. Dwight Donaldson.

2. Anne Marie Schimmel.

دیدگاه‌های مادی‌گرایانه مستشرقان به نهضت حسینی

جولیوس ولهاوزن^۱ (۱۸۴۴-۱۹۱۸م؛ ۱۳۷۵: ۶۶-۷۰)، با نگاهی کلامی، تاریخی و جامعه‌شناختی در دو اثر خود به امام حسین علیه السلام، واقعه کربلا و نقش و جایگاهش در خلافت اموی پرداخته است. وی پس از تنظیم اطلاعات خود در این زمینه با ترسیم موقعیت‌ها و شخصیت‌های دقیق، به انکار انگیزه الهی و دینی نهضت از سوی امام حسین علیه السلام اشاره کرده و سیدالشهداء را شخصیتی جاه‌طلب برای کسب قدرت و منصب خلافت معرفی می‌کند. برخی دیگر همسو با نظر ولهاوزن، امام علیه السلام را طاغی بر رژیم قومی - عربی دمشق می‌دانند. برای نمونه، جان بایرناس قائل است که امام حسین علیه السلام در مسیر طلب حقی خلافت موروثی و موهوبی خود در مواجهه با یزید بن معاویه به شهادت رسید (بایرناس، ۱۳۸۰: ۸۵۰). برخی با مستمسک قرار دادن حادثه کربلا به عنوان یک جنگ سیاسی صرف، که حدود ۱۳۰۰ سال پیش با شکست یک جناح اتفاق افتاد، آن را علتی برای شهادت‌طلبی و جهاد در مذهب تشیع عنوان می‌کنند (هارنی، ۱۳۷۷: ۱۵۷). به عبارتی نگاه این دسته از مستشرقین به نهضت امام حسین علیه السلام صرفاً به عنوان یک نزاع سیاسی بوده است. در میان تاریخ‌نویسان جدید افرادی مانند سردبلیو مایر قائل به قیام ناموفق امام حسین علیه السلام برای کسب تاج و تخت هستند. او معتقد است چون این عمل نافرجام، جامعه را به خطر می‌انداخت از این رو باید سریعاً سرکوب می‌شد (بروکلمان، بی تا: ۲۱۱/۳؛ نیکلسون، ۱۳۸۰: ۲۱۱). عده‌ای از مستشرقان نیز اصل نهضت و حرکت امام حسین علیه السلام را نقشه‌ای از سوی زبیریان دانسته و آنها را سردمداران واقعه کربلا می‌دانند. آنها قائل اند که عبدالله بن زبیر برای اینکه خود را تنها مدعی خلافت معرفی کند، چاره‌ای نداشت تا بنی امیه و امام حسین علیه السلام را از بین ببرد؛ از این رو با علنی کردن دشمنی خود با یزید، به تشویق و تحریک امام حسین علیه السلام برای مقابله با یزید پرداخت تا با شهادت امام حسین علیه السلام به هدف خود نزدیکتر شوند. عبدالله بن زبیر می‌دانست با زنده بودن امام حسین علیه السلام او به مقصد نخواهد رسید (سایکس، ۱۳۶۶:

1. Julius Wellhausen.

۷۴۹/۱). برخی دیگر علت نهضت حسینی را نه دادخواهی و حق طلبی امام حسین علیه السلام بلکه دعوت کوفیان از امام علیه السلام می‌دانند. آنها قائلند که حضرت با وجود اطلاع از حکومت نظامی ایجاد شده و وضعیت سخت طرفداران خود در کوفه، به جهت حفظ شرف و با وجود پیشنهادهاتی که به او شد، برای حق خویش حاضر به انصراف از جنگ نشد و در کربلا بعد از کشمکشی کوتاه کشته شد (اشپولر، ۱۳۵۴: ۷۲). سایکس (۱۳۶۶: ۷۴۹/۱) نیز ارسال نامه کوفیان به امام حسین علیه السلام را عامل اصلی نهضت حسینی بر علیه حاکم اسلامی بیان می‌کند.

نیکلسون در کتاب تاریخ ادبیات عرب، با بیان فشار خون خواهی بستگان مسلم بن عقیل، آن را عامل اصلی نهضت حسینی مطرح می‌کند. وی عنوان می‌کند: «پس از شهادت مسلم بن عقیل، مسیر بازگشت برای امام حسین علیه السلام باز بود، اما بستگان و طرفداران او فریاد زدند که انتقام مسلم باید گرفته شود» (ولهاوزن، ۱۳۷۵: ۶۵). به عبارتی دیگر، با حصول خبر شهادت مسلم به حضرت، وحشت و اضطراب و ناامیدی امام علیه السلام را فراگرفت. طولانی بودن مسافت طی شده نسبت به مسافت برگشت و درخواست اقارب و ارحام مسلم به خونخواهی، او را با حادثه کربلا مواجه کرد (سایکس، ۱۳۶۶: ۷۴۹/۱). برخی با برداشت غلط از نهضت حسینی و شهادت مسلم و به دنبالش شهادت امام حسین علیه السلام آن را عاملی برای گرایش‌های ضد عرب در تشیع معرفی می‌کند (بروکلمان، بی تا: ۳۱۹/۳-۳۲۱).

نقد و بررسی دیدگاه مادی انگارانه نهضت حسینی

در بررسی نظریات مادی انگارانه نهضت حسینی چند مطلب قابل ذکر است: اول آنکه برخی مستشرقان با عدم شناخت دقیق از امام حسین علیه السلام مقام شامخ امامت و عصمت و هدایتگری او را در حد یک رهبر سیاسی تنزل داده‌اند. دیگر آنکه حرکت سیدالشهداء یک جهاد ابتدایی نبود بلکه آغاز حرکت نظامی از سوی بنی امیه بود و امام حسین علیه السلام تماماً در مقام دفاع بودند. و در نهایت آنکه سکوت در برابر طاغوت یعنی همراهی با اثم و عدوان که برخلاف خواست الهی است (مائده/۲)؛ در نتیجه هدف

نهضت حسینی مناسبتی با کسب تاج و تخت ندارد. در پاسخ به مستشرقانی که عبدالله بن زبیر را پیش قراول نهضت حسینی می‌دانند متذکر می‌شویم، امام حسین علیه السلام از ماهیت واقعی ابن زبیر در دشمنی با اهل بیت آگاه بود. به اذعان تاریخ، پدرش آتش افروز جنگ جمل و خودش از علمداران اصلی لشکر طلحه و زبیر و عایشه بود. در اینکه آیا نامه کوفیان عامل اصلی نهضت حسینی است یا خیر؟ می‌توان گفت سخنان سیدالشهداء قبل از خروج از مدینه و ارسال نامه کوفیان، خود پاسخی است که تا ابد نهضت حسینی را از هرگونه تحریف مصون می‌دارد. حضرت در ضمن وصیت خود به برادرش محمد حنفیه، به دو هدف ارزشمند تاکید دارد: ۱- اصلاح امت جد و پدرش؛ ۲- امر به معروف و نهی از منکر. خوانخواهی اقوام و ارحام مسلم بن عقیل نیز عاملی برای نهضت نمی‌تواند باشد. زیرا مستشرقان به این امر آگاهی ندارند که یاران سیدالشهداء، به خصوص ارحام و برادران همراه امام ۷، بنا بر آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ» (نساء/۵۹)، تابع محض ولی امر خود هستند.

نتیجه

بررسی آثار مستشرقان نشان می‌دهد که آنها ابتدا با ترجمه و تصحیح متون تاریخی عام و یا خاص شیعه با مکتب و نهضت امام حسین علیه السلام آشنا شده و در ادامه برخی به نگارش کتبی مستقل در مورد تشیع و نهضت حسینی پرداخته‌اند. آنچه از آراء مستشرقان در مورد نهضت حسینی می‌توان نتیجه گرفت این است که برخی از آنها با تاکید بر جنبه دینی، اعتقادی و معنوی نهضت حسینی همسو با منابع معتبر شیعی به تبیین و ترسیم این نهضت پرداخته‌اند. در مقابل برخی دیگر با نگاهی مادی‌انگارانه، از منظر سیاسی - اجتماعی و بدون توجه به جنبه‌های معنوی نهضت حسینی، سخت تحت تاثیر منابع اهل سنت قرار دارند و کمتر به منابع اصیل شیعه استناد کرده‌اند. آنها عمدتاً اسناد را در بوته نقد قرار نمی‌دهند و فقط به محتوا و متون توجه دارند و صرفاً به دنبال اثبات پیش فرض‌های خود هستند و تلاشی برای رسیدن به حقیقت نمی‌کنند.

منابع

- قرآن کریم.
- ابی مخنف (۱۳۹۹)، مقتل الحسین، ترجمه حجت الله جودکی، قم، نشرخیمه.
- احیا حسینی، غلام (۱۳۸۷)، شیعه پژوهی و شیعه پژوهان انگلیسی زبان، قم، شیعه شناسی.
- اشپولر، برتولد (۱۳۵۴)، جهان اسلام (دوران خلافت)، ترجمه قمر آریان، تهران، امیرکبیر.
- الویری، محسن (۱۳۸۱)، مطالعات اسلامی در غرب، تهران، سمت.
- انگری، گابریل (۱۳۷۸)، علی و حسین، دو قهرمان اسلام، ترجمه فروغ شهاب، تهران، ارمغان.
- بارا، آنتوان (۱۳۸۴)، الحسین فی الفكر المسيحي، قم، فاروس.
- بایرناس، جان (۱۳۸۰)، تاریخ جامع ادیان، ترجمه علی اصغر حکمت، تهران، علمی و فرهنگی.
- بروکلیمان، کار (بی تا)، تاریخ الادب العربی، ترجمه عبدالحلیم النجار، قم، دارالکتب الاسلامی.
- دونالدسن، دوایت (۱۳۹۵)، مذهب شیعه، ترجمه عباس احمدوند، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- _____ (۱۳۸۳)، «کربلا مهمترین زیارتگاه شیعی»، ترجمه عباس احمدوند، فصلنامه تاریخ اسلام، ش ۱۹، ص ۱۷۴-۱۵۳.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷)، لغت نامه دهخدا، تهران، چاپخانه دولتی ایران.
- زوارق موسوی، داوود (۱۳۹۲)، واقعه عاشورا از دیدگاه مستشرقان، تهران، مصباح الهدی.
- سایکس، سرپرسی (۱۳۶۶)، تاریخ ایران، ترجمه محمد فخر داعی گیلانی، تهران، دنیای کتاب.
- سباعی، مصطفی (۱۴۰۵ق)، الاستشراق والمستشرقون ما لهم وما علیهم، بیروت، المكتب الاسلامی.

- سحاب، ابوالقاسم (۱۳۵۶)، فرهنگ خاورشناسان، تهران، سحاب.
- سزگین، فواد (۱۴۰۳ق)، تاریخ التراث العرب: التدوین التاريخ، تعریب محمود فهمی حجاز، ریاض، بی‌نا.
- سلطانی، مجتبی (۱۳۷۵)، برشطی از حماسه و حضور، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی.
- شرق شناسان (بی‌تا)، دائره المعارف الاسلامیه، بیروت، دارالفکر.
- شیمیل، آن ماری (۱۳۷۵)، درآمدی بر اسلام، ترجمه عبدالرحیم گواهی، تهران، فرهنگ اسلامی.
- شیخی، مصطفی (۱۹۸۲)، الصله بین التصوف و التشیع، بیروت، دارالندلس.
- صبحی، احمد محمود (۱۴۱۱ق)، نظریه الامامه لدى الشیعه الاثنی عشریه، بیروت، دارالنهضة العربیه.
- عقیبی، نجیب (بی‌تا)، المستشرقون، قاهره، دارالمعارف.
- علی الصغیر، محمد حسین (۱۴۱۳ق)، الدراسات القرآنیه، مکتب الاعلام الاسلامی.
- عنایت، حمید (۱۳۶۱)، اندیشه سیاسی در اسلام معاصر، تهران، خوارزمی.
- کوک، مایکل (۱۳۸۴)، امریه معروف و نهی ازمکر، ترجمه احمد نمایی، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- لالانی، ارزینه (۱۳۸۱)، نخستین اندیشه‌های شیعی تعالیم امام باقر علیه السلام، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران، فروزان.
- ماجراجو، محسن و همکاران (۱۳۸۳)، نینوا و انتظارات تأملی نو، تهران، بنیاد فرهنگی مهدی موعود (عج).
- منز، آدام (۱۳۷۷)، تمدن اسلامی در قرن چهارم هجری یا رنسانس اسلامی، ترجمه علیرضا ذکاوتی قراگوزلو، تهران، امیرکبیر.
- مطهری‌نیا، محمود (۱۳۸۹)، مستشرقان و نبی اعظم، تهران، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- مظلومی، رجبعلی (۱۳۶۲)، رهبر آزادگان، تهران، بنیاد بعثت.
- محمدی (۱۳۹۳)، «دائره المعارف قرآن یک الگوست»، روزنامه ایران، ۲۲ تیرماه.

- «امام حسین افتاب تابان ولایت» (۱۳۴۱)، مجله نور دانش، سال سوم، ص ۲۱۸.
- معلوف، لویس (۱۳۸۷)، المنجد، ترجمه احمد سیاح، تهران، عترت.
- مولر، آگست (۱۹۸۵)، اسلام بین شرق و غرب، برلین.
- نیک بین، نصرالله (۱۳۸۰)، فرهنگ جامع خاورشناسان مشهور، تهران، آرون.
- نیکلسون، رینولد (۱۳۸۰)، تاریخ ادبیات عرب، ترجمه کیواندخت کیوانی، تهران، ویستار.
- وات، مونتگمری (۱۳۷۰)، فلسفه و کلام اسلامی، ترجمه ابوالفضل عزتی، قم، علمی و فرهنگی.
- وائلی، احمد (۱۹۹۴)، هویه التشیع، بیروت، دارالصفوه.
- ولهاوزن، یولیوس (۱۳۷۵)، تاریخ سیاسی صدر اسلام، ترجمه محمود افتخارزاده، قم، معارف.
- هارنی، دزموند (۱۳۷۷)، روحانی و شاه؛ گزارش شاهد عینی از انقلاب ایران، ترجمه اصغر اندرودی، بی جا، پیکان.
- هالیستر، جان نورمن (۱۳۷۳)، تشیع در هند، ترجمه آزرمیدخت مشایخ فریدنی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
- Chelkowski, Peter J. (2005), "From Karbala to New York City:Ta'ziyeh on the Move ", TDR: The Drama Review- Volume49, Number4 (T188), Winter.
- Esposito, John L. (1995), *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic world*, Oxford University Press.

